

langdurige relatie tussen (cultuur-)historie en ruimtelijke ordening. Is *Geordend landschap* nu de 'samenhangende reeks artikelen over 3000 jaar omgaan met de Nederlandse ruimte'? Het zal duidelijk zijn, dat niet alle veranderingen in de loop der eeuwen in landschapsinrichting, inclusief alle bijbehorende maatschappelijke achtergronden, in één bundel of beter gezegd: naar aanleiding van één symposium, uitvoerig kunnen worden besproken. In dat opzicht is de opzet wat te hoog gegrepen. Erg is dat niet, want als een (zeer) interessante greep uit duizenden jaren ruimtelijke ordening is de symposiumbundel *Geordend landschap* geslaagd te noemen. De verzorgde, prettig leesbare uitgave met veel duidelijke illustraties draagt daar zeker toe bij.

Arie van der Schoor

L. Swinkels, ed., *De Bataven. Verhalen van een verdwenen volk* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, Nijmegen: Museum Het Valkhof, 2004, 348 blz., ISBN 90 6707 580 9).

Deze bundel is verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het museum Het Valkhof in Nijmegen. De verschillende auteurs beschrijven wat het beeld was van de Bataven in een bepaalde periode van de Nederlandse geschiedenis. Dat doen ze niet alleen aan de hand van 'voor de hand liggende' bronnen als boeken, maar ook door landkaarten en schilderijen te analyseren. Ook wordt de nodige aandacht besteed aan archeologie. Gezien de toegestane omvang van deze recensie is het ondoenlijk om alle artikelen apart te behandelen. Daarom geef ik de grote lijnen van het geschetste beeld weer.

Eén van de belangrijkste bronnen over de Bataven wordt gevormd door de werken van Tacitus. In zijn *Germania*, *Historiae* en *Annales* noemt Tacitus de woonplaats van de Bataven een eiland dat door de oceaan en de Rijn wordt omringd. De Bataven waren volgens Tacitus graag geziene soldaten in het Romeinse leger. Zij waren moedig en loyaal, konden goed paardrijden én zwemmen. In ruil voor hun diensten ontvingen de Bataven privileges. Zo hoefden zij geen belasting te betalen en bezat de adel het Romeinse burgerrecht.

Tacitus schrijft ook over de Bataafse opstand van 69-70. Onder leiding van Julius Civilis kwamen de Bataven in opstand tegen de Romeinen. Volgens de Romeinse schrijver was het de opstandelingen te doen om onafhankelijkheid. Deze opvatting hield stand tot medio twintigste eeuw. De Zwitser G. Walser beargumenteerde echter dat de Bataven al honderd jaar deel uitmaakten van het Romeinse Rijk. De leider van de opstandelingen had zelfs een Romeinse naam. Walser stelde dat Civilis een van de vele *Romeinen* was geweest die wilde profiteren van de burgeroorlog die na de dood van Nero was uitgebroken. Over de stelling van Walser wordt nog steeds gediscussieerd.

Ook schrijvers uit de zestiende eeuw besteedden aandacht aan de Bataafse geschiedenis van de Nederlanden. Zo benadrukte Erasmus in 1508 het belang van Tacitus' werken. De monnik Cornelius Aurelius publiceerde in 1517 zijn *Divisiiekroniek* (de officiële titel is: *Die cronyke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant*). Hij was de eerste die zijn conclusies onderbouwde met archeologische vondsten.

Over het begin van de opstand heeft Rembrandt een bekend schilderij gemaakt: *De samenzwering van Claudius Civilis*. Rembrandt gebruikte de verkeerde voornaam, die tot het midden van de twintigste eeuw in zwang was, toen men door een betere lezing van Tacitus de juiste naam Julius ontdekte. In het boek wordt daarop overigens niet ingegaan en in het onderschrift van de afbeelding is de voornaam weggelaten. (155) In tegenstelling tot de meeste andere kunstenaars beeldde Rembrandt de samenzweerders niet af in het bos (alwaar Civilis

op een schild werd geheven) maar in een zaal. In de zestiende eeuw was onder kunstenaars belangstelling ontstaan voor de Bataven, omdat toen de werken van Tacitus in druk werden uitgegeven. De oudste afbeelding van de Bataven is te vinden in de al eerder genoemde *Divisiekroniek*. Terecht meldt de auteur van het artikel dat de prent niet waarheidsgetrouw kan zijn. De kans dat de Bataven al over kanonnen beschikten, is uit te sluiten! De afbeelding werd in de *Divisiekroniek* ook ter illustratie van andere gebeurtenissen gebruikt. De Italiaan Antonio Tempesta maakte aan het begin van de zeventiende eeuw als eerste bewust afbeeldingen van Bataven. Hij toonde de Bataafse opstand in 36 etsen. Ook deze afbeeldingen geven overigens een weinig waarheidsgetrouw beeld. (zie 188-193)

In de achttiende eeuw verplaatste de aandacht zich naar de levenswijze van de Bataven. Het hoogtepunt hiervan vormden de acht illustraties die Reinier Vinkeles maakte voor het boek *Der aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* van E. M. Engelberts uit 1784-1799. Elke prent geeft een aspect van het dagelijks leven van de Bataven weer. Met het opkomende nationalisme werden in de negentiende eeuw de Bataven met name ingezet in de volksopvoeding. Dit kwam niet alleen tot uiting in de kunst. Ook in de schoolboekjes werden de Bataven afgeschilderd als 'waardige proto-Nederlanders.' (220)

Na 1900 deed de verzuiling afbreuk aan dat beeld: de Bataafse religie kon niet tippen aan de christelijke. Het Bataafse geloof was overigens een mengeling van Bataafse en Romeinse elementen. De Hercules-cultus zorgde voor een goede integratie van de Bataven in het Romeinse Rijk. De Romeinse god werd zelfs gebruikt door de Bataven om hun ontstaan te verklaren en te legitimeren. In de (Grieks-)Romeinse mythen zorgde Hercules voor bescherming tegen allerlei gevaren die soldaten konden tegenkomen in de grensgebieden van het Romeinse Rijk. Hercules had zowel sportieve als militaire karaktertrekken. De verering van Hercules werd bij de Bataven geïntroduceerd door de lokale machthebbers. De Romeinse god stond voor waarden die de Bataven zeer aanspraken zoals mannelijke kracht en moed. Tijdens opgravingen bij Empel in de jaren 1989 tot 1991 werden resten van een tempel gevonden. Oorspronkelijk was die gewijd aan de Germaanse god Magusanus. Later nam Hercules de plaats in van deze krijgshaftige god. Tussen de tempelresten werden opvallend veel vondsten gedaan die het mannelijk karakter van de tempel benadrukten.

Het boek is een fraaie publicatie, niet in de laatste plaats door de vele afbeeldingen waarvan vele in kleur. Elk hoofdstuk vormt een duidelijk afgebakend deel. Samen geven de elf hoofdstukken een goed beeld van de veranderende geschiedschrijving over 'onze voorvaders.'

M. A. de Winter

R. van Kesteren, *Het verlangen naar de Middeleeuwen. De verbeelding van een historische passie* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004, 634 blz., €29,90, ISBN 90 284 2048 7).

Het idee dat de geschiedenis vrij toegankelijk is en objectief kan worden beschreven of uitgebeeld, behoort al geruime tijd tot het verleden. Historici en kunstenaars maken als subject zelf deel uit van het historisch proces en dat bepaalt — vaak onbewust — de manier waarop een beeld van het verleden wordt ontworpen. De historische representatie, waartoe ook geschiedschrijving behoort, is de plaats- en tijdgebonden uitkomst van een onbedwingbare menselijke behoefte — Ronald van Kesteren, de auteur van het hier besproken boek, spreekt van 'een historische passie' — zich tot het verleden te verhouden. De door het historisch bewustzijn geschapen beelden van het verleden zijn dus historisch bepaald, maar kunnen op